

**UNIVERSITATEA “BABEȘ–BOLYAI”, CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE LITERE
ȘCOALA DOCTORALĂ STUDII DE HUNGAROLOGIE**

**CULTURA PRIN CARTE ȘI MECENATUL NOBILIAR
LA COLEGIUL BETHLEN ÎN SECOLUL AL 18-LEA**

REZUMAT

**Coordonator științific
Prof. univ. dr. EGYED EMESE**

MOLNÁR RÁCZ EMESE

2020

Cuprins

I. Introducere

I.1. Scurtă trecere în revistă a cercetării temei

I.2. Probleme metodologice

II. Situația Colegiului și a bibliotecii la cumpăna secolelor 17–18. (1662–1764)

II.1. Mecenat princiar și aristocratic

II.1.1. Sprijinul acordat Colegiului în perioada principelui Mihály Apafi

II.1.2. Mecenatul aristocratic

II.2. Achizițiile de carte ale bibliotecii

II.2.1. Fundația bibliotecii

II.2.2. Modalitățile de achiziție de carte

II.2.2.1. Târgurile

II.2.2.2. Rețeaua de distribuție a cărților lui Péter Bod: studiu de caz

II.2.2.2.1. Rețeaua de comisionari

II.2.2.2.2. Legători de cărți

II.2.2.3. Licitațiile de carte

II.2.2.4. Agenți

II.2.2.5. Donații

II.2.2.5.1. Donațiile de carte ale profesorilor și studenților

II.2.2.5.2. Donațiile de carte ale aristocraților și ale intelectualilor

II.2.2.5.2.1. Theca Banffiana

II.2.2.5.2.2. Theca Borosnyaiana

II.3. Funcționarea și organizarea bibliotecii

II.3.1. Administrarea bibliotecii: profesorii responsabili cu biblioteca

II.3.1.1. Péter Vásárhelyi (1626–1666)

II.3.1.2. János Nadányi (1643 k.–1707)

II.3.1.3. Pál Csernátoni (1633?–1679)

II.3.1.4. Márton Dézsi (1639–1691)

II.3.1.5. Ferenc Pápai Páriz (1649–1716) – István Enyedi (1659–1714)
– István Kolozsvári (1649–1717)

II.3.1.6. Péter Szilágyi (1678?–1723)

II.3.1.7. Mihály Ajtai Abód (1704–1776)

II.4. Registrele bibliotecii

II.4.1. Catalogul din 1752

II.4.2. Catalogul din 1764

II.4.3. Catalogul Theca Hungarica

II.4.3.1. Publicațiile Thecii Hungarica existente și în prezent

III. Mecenatul de carte al contelui József Teleki I. (1675–1732)

III.1. Date biografice

III.1.1. „Cine și ce a fost contele József Teleki”

III.1.2. Rolurile în societate

III.1.3. „Maghiarul Nehemia” – mecena de carte

III.1.4. „Marele Gospodar Maghiar”

III.2. Erudiția de carte a familiei Teleki în secolele 17–18.

III.3. Sursele bibliotecii contelui József Teleki I. ajunse la Aiud

III.4. Bibliofilia contelui József Teleki I. și a contesei Kata Bethlen

III.5. Analiza Fondul Teleki după limba publicației

III.6. Structura Fondului Teleki după anul de apariție

III.7. Analiza Fondului Teleki după locul de tipărire

III.8. Manuscrisele colecției Teleki

III.9. Caracteristicile de conținut ale Thecii Telekiana

III.9.1. Lucrări istorice

III.9.2. Lucrări teologice

III.9.3. Lucrări de drept

III.9.4. Gramatici – Trivium (dicționare, enciclopedii), retorică, dialectică

III.9.5. Filosofie

III.9.6. Matematică, astronomie, geografie

III.9.7. Medicină și științele naturii

III.9.8. Literatură antică și modernă

IV. Sumar

V. Apendice

V.1. Testamentul lui József Teleki. Sibiu, 31 noiembrie 1732.

V.2. Arborele genealogic al familiei Teleki de Sic în sec. 17-18. (schiță)

V.3. A Collegium Bibliothecajahoz es egyebb közönséges szuksegre valo Fiscusnak dolga

VI. Bibliografie

VI.1. Manuscrise

VI.2. Lucrări tipărite în ediție originală

VI.3. Bibliografie de specialitate

Cuvinte cheie: cultură de carte, Colegiul Bethlen Gábor, aristocrație protestantă, Transilvania, secolul 18., mecenatură, donație de carte, bibliofilie, biblioteci particulare, pelerinaj academic reformat

Disertația analizează un segment al funcționării și al colecției de carte al bibliotecii Colegiului Bethlen, din prima parte a secolului al XVIII-lea. Referitor la colecția de carte din sec. al XVII-lea al bibliotecii Colegiului – excluzând descrierea bibliografică a colecției – au apărut foarte puține studii de analiză, tot așa cum specialiștii în domeniu n-au evaluat și analizat bogatul fond de carte din sec. al XVIII-lea, care, printre altele, a contribuit la înrădăcinarea autohtonă a diverselor idei filosofice și de teologie protestantă. Lucrarea are deci menirea de a umple această lacună. Având în vedere faptul că analiza în întregime a fondului de carte din secolul al XVIII-lea ar excede limitele lucrării de față, s-a impus restrângerea temei. Din întreaga colecție a bibliotecii ordonate în diferite fonduri, m-am bazat pe o singură donație, și anume pe cea a contelui József Teleki I. (1675–1732). Donația lui Teleki în evidențele bibliotecii figurează sub denumirea de *Theca Telekiana*, care nu trebuie confundat cu colecția de carte de la Târgu Mureș a mult mai cunoscutului Sámuel Teleki, provenit din aceeași familie, dar cu câteva decenii mai târziu.

Țin să accentuez, că din cauza istoriei agitate a Colegiului Bethlen și a bibliotecii din Aiud, doar o parte infimă a volumelor care formează colecția pot fi răsfoite în prezent. Din acest considerent, lucrarea oferă un ghidaj în evaluarea daunelor suferite de Colegiu. Din același motiv, pe parcursul reconstruirii și analizei colecției, am fost nevoită să operez cu ipoteze, sau utilizând similitudini ale bibliotecilor colegiilor reformate ale vremii.

Structura disertației

Disertația este structurată pe patru capitole, care gravitează în jurul a două teme mai ample. În primul capitol se prezintă tema de cercetare și obiectivele tezei, apoi se trec în revistă premisele și metodologia cercetării.

Al doilea capitol disecă funcționarea bibliotecii Colegiului de la sfârșitul sec. al XVII-lea și începutul sec. al XVIII-lea. Prin intermediul schițării mecenatului Colegiului, am încercat să prezint sistemul de finanțare al bibliotecii. Am analizat *Fundus Bibliotheca*, adică înființarea și funcționarea acelei fundații de bibliotecă, care a avut rolul de a asigura baza financiară a acesteia. Achizițiile bibliotecii erau asigurate prin fundația înființată de profesorii Colegiului – *Fundus Bibliotheca* – al cărei administrare se afla în competența profesorului

însărcinat cu biblioteca. Având în vedere faptul, că în Transilvania acelei perioade, de fapt n-a existat un comerț de carte pe modelul celui din Europa Apuseană, cărțile necesare procesului de învățământ din Colegiu, au fost achiziționate din mai multe surse. Dezvoltarea fondului de carte al bibliotecii era asigurată prin licitații, târguri, agenți și pe calea diverselor donații. Modelul autohton de distribuție a noilor cărți apărute, l-am prezentat prin intermediul rețelei de distribuție de carte a lui Péter Bod, bazându-mă pe jurnalul și corespondența tipărită a acestuia. Disertația nu are ca obiectiv prezentarea rețelei sociale de distribuție de carte a lui Péter Bod în întregul său, pentru că consider, că izvoarele pe care le dețin nu sunt complete, acesta necesită continuarea cercetărilor. Studiul de caz ne oferă o privire asupra muncii de distribuție de carte a consignatarilor, legătorilor de carte, tipografilor, studenților Colegiului aiudean, preoților, colegi ai lui Péter Bod, și nu în ultimul rând al patronilor protectori. Alături de Cluj și Sibiu, înainte de 1752, în Colegiul aiudean se organizau în mod regulat licitații de carte, unde circulau cu precădere publicații vechi. Acestea ofereau posibilitatea pentru biblioteca Colegiului de a-și completa lipsurile, iar pe de altă parte de a-și valorifica duplicatele. Activitatea agenților bisericii reformate din Ardeal de pe lângă cancelaria vieneză privitor la achizițiile de carte ale Colegiului din Aiud, este cu totul necunoscută, cu toate că analizând cercul de mandanți ale lui Sámuel Szilágyi, în calitate de fiu al profesorului aiudean Péter Szilágyi, respectiv ale lui Sámuel Türi, în calitate de fiu al administratorului Colegiului Mihály Türi, putem afirma cu certitudine că și în privința achizițiilor de carte ale Colegiului, s-a apelat la serviciile acestora.

Publicațiile intrate sub formă de donații le-am studiat în funcție de proveniența lor, în două categorii distincte. Donațiile provenite de la profesorii și studenții Colegiului sunt disecate prin intermediul microistoriilor achizițiilor de carte. În cadrul tezei am acordat un spațiu mai amplu donațiilor de carte nobiliară și ale intelectualilor. Bibliotecile private ale lui Zsigmond II. Bánffy, conținând cărți de drept și ale lui Márton Borosnyai Nagy, conținând cărți de medicină, sunt speciale și deosebite prin însuși faptul că în perioada analizată bibliotecile de specialitate erau de-a dreptul foarte rare. Prin dominanța publicațiilor de limbă latină, apărute cu precădere în secolul al XVIII-lea, se relevă nu atât partea arhaică, ci mai cu seamă caracterul mai modernist al colecțiilor. În principal în baza colecțiilor ajunse la Colegiul aiudean. Catalogul de carte, nu demult ieșit la iveală al Bibliotecii contesei Kata Bethlen, precizează compoziția colecției ajunse la Aiud, iar contabilizarea publicațiilor care au supraviețuit până azi, infirmă acea teză a lui Péter Bod, conform căreia colecția avea o legătură uniformă.

Deoarece conform regulamentului Colegiului, supravegherea și administrarea bibliotecii era de competența profesorului de filologie, în urma lecturării studiului aparținând lui Zsigmond Vita privind bibliotecarii studenți, am analizat pregătirea științifică și activitatea profesorilor însărcinați cu biblioteca, care și-au pus amprenta și asupra dezvoltării fondului bibliotecii. Am analizat într-un nou capitol, care sunt evidențele manuscrise cu ajutorul cărora se poate reconstitui colecția de carte a bibliotecii din secolul 18, dintre acestea, catalogul din 1752 și 1764 constituie izvoare fundamentale ale tezei de doctorat.

În cel de-al treilea capitol al disertației mi-am propus analiza donației de carte a contelui József I. Teleki, care înseamnă concomitent și schițarea profilului cultural al aristocratului transilvănean din secolul al XVIII-lea. Traectoria carierei de aristocrat al contelui Teleki este unul tipic calvinist. Motivul pentru care am ținut să detaliez studiile efectuate, rolul său în societate, activitatea de patronaj al științei, mecenatul și activitatea economică era, pentru că aceste componente au determinat și profilul său cultural, la fel cum și cultura sa a determinat indubitabil atitudinea de conducător în cadrul bisericii și în cadrul cercurilor mirenești. Am analizat, dacă integrarea lui József I. Teleki în societate a marcat în vreun fel obiceiurile sale de colecționar de carte, cât și relaționarea acestuia cu bibliofilia soției sale, Kata Bethlen.

Prezentarea linguală, după anul și locul de tipărire, respectiv din punctul de vedere al conținutului colecției Teleki, ajunsă la Colegiul Bethlen, am analizat-o pe căi cantitative, calitative și comparatistice. Am examinat, dacă există vreo relație între locația de studiu al studenților peregrini patronați de către Teleki și locația de apariție a colecției în discuție. Am creat o paralelă între mentalitatea de colecționar de carte al unui reprezentant de marcă al aristocrației reformate ungare, Pál Ráday și contemporanul său transilvănean, József I. Teleki.

În urma examinării colecției după criteriul lingual, am constatat dominanța cărților în limba latină (80%), urmată de publicațiile în limba maghiară (8,84%), germană (5,64%), franceză (2,54%) și italiană (1,79%). Prezența în colecție a cărților franceze și italiene, profilul acestora denotă faptul că contele József I. Teleki a încorporat în propria colecție, parțial sau total, însăși colecția fiului său, József II. Teleki, decedat prematur în 1729. În cadrul analizei după anul apariției, am constatat că din cadrul cărților din sec. al XVIII-lea (29%), mai mult de 12% nu au făcut parte din proprietatea lui Teleki, acestea au intrat după stingerea din viață a acestuia. Supoziția mea este aceea că aceste publicații au fost donate

Colegiului de către persoane foarte apropiate de defunct. Repartiția colecției după locul de tipărire, ne arată itinerariile de peregrinare ale studenților Colegiului, cca. 2/3 fiind tipărituri germane, urmate de cele olandeze și elvețiene. Începând cu anul 1718, József Teleki a devenit prim-curatorul Colegiului Bethlen, astfel alături de alumnii patronați de el, și peregrinii Colegiului și-au putut aduce contribuția la sporul bibliotecii personale.

Examinarea după conținut a cărților în contextul istoriei culturii, sociologiei lecturii, am realizat-o cu ajutorul diverselor ramuri ale științei – istoria, teologia, istoria pedagogiei, istoria literaturii, științele naturii. Ținând cont de faptul că nici o catalogare tematică a colecției Teleki nu a supraviețuit timpului, din mormanul de date, având tot timpul în vedere principiile de sistematizare ale bibliotecilor aristocratice, am creat grupuri tematice. La analizarea acestora, am avut în vedere accentele din cadrul grupurilor, și anume, ce fel de idei și ideologii și-au pus amprenta asupra colecției unui aristocrat transilvănean, pe lângă aceasta evidențiez și relaționarea cărților cu familia.

Componenta tematică a bibliotecii contelui József I. Teleki nu prezintă abateri semnificative comparativ cu alte biblioteci aristocratice, principalele grupuri tematice – istorie, teologie și drept – sunt similare. Un sfert din colecție o constituie publicațiile istorice. József I. Teleki a colectat în mod conștient publicațiile referitoare la istoria Transilvaniei și a maghiarilor. Faptul că a fost bine documentat în domeniul științelor istoriei, este dovedit prin însăși achiziția unei părți a izvoarelor istorice maghiare din sec. al XVI-lea. Datorită rolului familiei Teleki în istoria Transilvaniei, o componentă majoră a categoriei de lucrări istorice o constituie publicațiile care au ca obiect războaiele antiotomane. Nu cunoaștem dacă József I. Teleki a întreprins sau nu, voiaje mai lungi în străinătate, cu toate acestea, găsim un număr important de lucrări pe această temă, care în mod probabil ar fi putut declanșa însăși călătoriile. În colecția lui Teleki găsim de asemenea, lucrări excitante: istorii ale diverselor țări europene, cronicile unor popoare, istoricii antici greci și umaniști, istoricii protestanți ai reformei, istoriile religiilor cu conexiuni maghiare.

Analiza lucrărilor teologice am început cu colecția de Biblii. Nu este surprinzătoare prezența în colecție a Bibliilor răsfoite de către protestanți, catehismele au ajuns în Colegiul aiudean doar în număr limitat. Fondul Teleki a avut în componență colecții de predici și comentare ale reformatorilor elvețieni din perioada reformei timpurii. Dintre orientările teologice olandeze din sec. al XVII-lea, și în Transilvania s-au înrădăcinat, prin intermediul peregrinilor și prin cărțile aduse de aceștia, idei și ideologii, cum ar fi: arminianismul,

coccejanismul, puritanismul de sorginte engleză, pietismul german. Deoarece marea majoritate a alumnilor Teleki, chiar fiul său, József II. Teleki, au studiat la Halle, era de așteptat, să regăsim în colecție un număr însemnat de lucrări pietiste. Nicio operă a vreunui profesor din Halle, ori alt autor pietist de prima mână (Spener, Underyeck, Hesse) nu se regăsește în colecție. Prezența lucrărilor Anna Maria Schurman, care evidențiază importanța educației femeii, ori de istoria instituțiilor a lui August Hermann Francke din cadrul colecției lui Teleki, aduc noi date privitoare la atitudinea pietistă a soților Teleki.

Statutul din viața publică a lui József I. Teleki a fost bazată pe o bună orientare în drept, găsim în colecția sa lucrările juridice de bază din dreptul maghiar și din știința dreptului nemaghiar, Tripartitul lui Werbőczy, știința dreptului lui János Baranyai Decsi și codicele transilvane ale vremii, nelipsite din biblioteca oricărui aristocrat.

Grupul tematic trivium necesar pentru pedagogia științelor umane este reprezentat prin lucrări, în principal al unor autori umaniști, gramatici, dicționare, glosare, retorici și cărți de logică. Cele mai importante manuale din domeniul filosofiei, fizicii, matematicii, astronomiei, științei geografiei s-au regăsit în cadrul colecției. Dintre cărțile de medicină sunt prezente anatomia și lucrările de farmaceutică, dar regăsim și cărțile ce au ca obiect curiozitățile și ocultismul. Alături de literatura antică, au fost prezenți și câteva lucrări cu autori contemporani lui Teleki. Găsim apoi cărți de delectare: colecții de anecdote, publicații cu regulile jocurilor de cărți, cele cu regulile de bază ale călăriei și cu tehnica învățării dansului, care cred că au ajuns în biblioteca lui Teleki din colecția fiului său.

Nu deținem informații privitor la eventuala activitate științifică al lui József I. Teleki, dar este cunoscut ca și patron al științelor. Calitatea sa de intelectual este discutabilă. Nu a călătorit cu scop de studii în străinătate, unde ar fi putut dobândi o experiență de neînlocuit pe alte căi, dar caracterul enciclopedic și bibliofil al cărților colectate de el, arată o bună informare și orientare, chiar dacă nu cunoaștem cu exactitate mecanismele achizițiilor sale de carte.

Disertația se finalizează prin concluzii, Apendicele cu principalele izvoare manuscrise și cu bibliografia de specialitate.

LISTA PUBLICAȚIILOR
rezultate în urma cercetării științifice din programul de studii doctorale

CĂRȚI:

- PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *A gyulafehérvár–nagyenyedi Bethlen-kollégium alapítása és története*, kísérőtanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi RÁCZ Emese, ford. IMREGH Monika, Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016. <http://real.mtak.hu/id/eprint/48021>
- RÁCZ Emese, *A nagyenyedi Bethlen Kollégium könyvtárának XVIII. századi gyűjteményei. [Kötet] 1: A Hungarika Téka*, szerk. MONOK István, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, 2019. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai = Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, 10) <http://real-eod.mtak.hu/id/eprint/6745>

STUDII ȘI ARTICOLE:

- „eredeti Kufjeje a nagyenyedi iskola történeéseinek”: *Pápai Páriz Ferenc nagyenyedi kollégiumtörténete és kéziratós változatai* = Erdélyi Múzeum, 77(2015)3, 33–45. <http://hdl.handle.net/10598/29568>
- „Itten kezdetiben láték más világot, az élet rendiben ékes Theatrumot”: *Teleki József és Teleki Ádám külföldi tanulmányútja (1722–1725) = Homo Viator : tanulmányok az irodalom-, nyelv- és kultúratudományok köréből*, szerk. Mihály Vilma-Irén, Pap Levente, Piédner Judit, Tapodi Zsuzsa, Kolozsvár : Erdélyi Múzeum-Egyesület ; Sepsiszentgyörgy ; Bukarest : RHT Kiadó, 2015, 147–162.
- *Benkő József nagyenyedi hungarika könyvjegyzéke* = Magyar Könyvszemle, 132(2016)3, 284–297. <http://dx.doi.org/10.17167/MKSZ.2016.3.284>
- „Bibliothecam (...) az Enyedi Collegiumnak maradgyon”: *Teleki József (1675–1732) könyves mecénaturája = A Telekiek és a kultúra: A 2016. októberi marosvásárhelyi konferencia tanulmányai*, szerk. Bányai Réka, Marosvásárhely : Teleki Téka Alapítvány, 2016, 91–112. <http://real.mtak.hu/id/eprint/63779>
- *A nagyenyedi Bethlen-kollégium könyvtárának katalógusai a 18. század derekán = Hortus amicorum : köszöntőkötet Egyed Emese tiszteletére*, szerk. Bartha Katalin Ágnes, Biró Annamária, Demeter Zsuzsa, Tar Gabriella-Nóra, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2017, 131–135. <http://real.mtak.hu/id/eprint/85719>
- *A reformáció 1717-es évfordulójára írt vitairatról = A reformáció öröksége: egyháztörténeti tanulmányok*, szerk. Kolumbán Vilmos József, Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2018, (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 24.) 9–21. <http://real.mtak.hu/id/eprint/99080>

- Tankönyvek a nagyenyedi kollégiumban a 18. század közepén: *Teleki József (1675–1732) könyvgyűjteményének iskolai kiadványa = A reformáció öröksége : egyháztörténelmi tanulmányok*, szerk. KOLUMBÁN Vilmos József, Kolozsvár, Protestáns Teológiai Intézet, 2018.(Erdélyi Református Egyháztörténelmi Füzetek, 24.) <http://real.mtak.hu/id/eprint/99080>
- *Adalékok a Nagyenyed versus Kolozsvár vitához: a nagyenyedi Teológiai Akadémia végleges megszüntetése a Közérdek című helyi lap tükrében = Református Szemle* 111(2018) 5, 534–546. <https://konyvtar.proteo.hu/sites/konyvtar.proteo.hu/files/documents/2018/1563218272.pdf>

RECENZII:

- *A 16–17. századi magyarországi főrendek műveltsége*. Monok István: A művelt arisztokráta: a magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században. Budapest–Eger, Kossuth Kiadó–Eszterházy Károly Főiskola, 2012. (Kulturális örökség). 470 p. = Erdélyi Múzeum, 75(2013), 1, 154–56. <http://hdl.handle.net/10598/29313>